

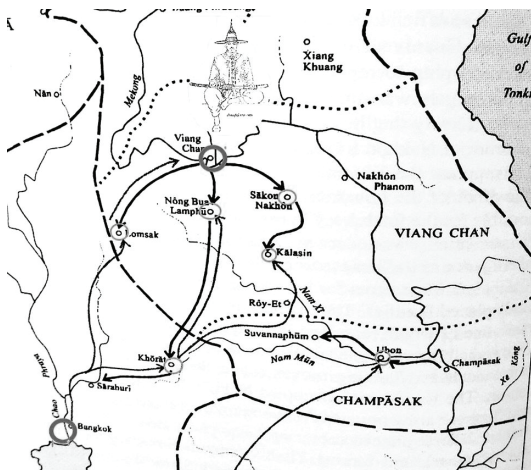
เส้นทาง โบราณจาก กรุงเทพฯ สู่ เวียงจันทน์ ในหลักฐาน ประวัติศาสตร์และ โบราณคดี¹

ศานติ ภักดีคำ, นวรัตน์ ภักดีคำ

1. ความสำคัญ และที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

เส้นทางที่ใช้ในการติดต่อระหว่างประเทศไทย - สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ที่มีความสำคัญตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเส้นทางหนึ่งคือ เส้นทางที่ผ่านภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย โดยผ่านจังหวัดต่างๆ หลายจังหวัดไปยังเวียงจันทน์ โดยเริ่มต้นจากกรุงเทพฯ ผ่านนนทบุรี ปทุมธานี ออยุธยา สระบุรี ลพบุรี นครราชสีมา ชัยภูมิ ขอนแก่น หนองบัวลำภู อุดรธานี หนองคาย ก่อนจะข้ามแม่น้ำโขงไปยังเมืองเวียงจันทน์

เมื่อพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่า เส้นทางสายนี้เคยเป็นเส้นทางติดต่อกันมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยทวารวดี ดังปรากฏหลักฐานว่ามีชุมชนกระจายอยู่ตามเส้นทางนี้ เช่น แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่โป่งมะนาว จ. ลพบุรี แหล่งโบราณคดีบ้านกุดไอง้ จ. ชัยภูมิ พระพุทธบาทบัวบาน-พระพุทธบาทบัวบก และอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท จ. อุดรธานี เป็นต้น นอกจากนี้เส้นทางดังกล่าวยังใช้เป็นเส้นทางเดินทางระหว่างไทยไปเวียงจันทน์ ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏหลักฐานการรับรู้ในเอกสารเรื่องขุนช้างขุนแผน



แผนที่ยุทธศาสตร์ “ศึกเจ้าอนุวงศ์”

เส้นทางสายนี้ได้ทวีความสำคัญมากขึ้นเมื่อมีการใช้เป็นเส้นทางเดินทัพไทยไปยังเวียงจันทน์ ในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2369 เนื่องจากในเวลา ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้น ครองราชสมบัติใน พ.ศ. 2369 นั้น เจ้าอนุวงศ์ซึ่งเป็น พระราชบุตรของเจ้าสิริบุญสารได้เป็นเจ้าเมือง เวียงจันทน์มา 19 ปี แล้ว และได้คุ้นเคยกับราชสำนัก กรุงรัตนโกสินทร์เป็นอย่างดี และหลังสงครามปราบ กบฏที่จำปาศักดิ์เจ้าไยซึ่งเป็นบุตรของเจ้าอนุวงศ์ได้ เป็นเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ทำให้อำนาจของเวียงจันทน์ มีมาก เพราะปกครองตั้งแต่เวียงจันทน์ลงมาจนถึง นครจำปาศักดิ์ตลอดดินแดนสองฝั่งแม่น้ำโขง

ต่อมาเจ้าอนุวงศ์ได้พยายามสร้างความสัมพันธ์ กับเวียดนาม ประกอบกับมีข่าวไปถึงเวียงจันทน์ว่า ไทยเกิดปัญหาความไม่เข้าใจกับอังกฤษ จนถึง เกือบถูกกองเรืออังกฤษเข้าโจมตีกรุงเทพฯ ดังนั้น เจ้าอนุวงศ์จึงได้ก่อการขึ้นใน พ.ศ. 2369 โดย มุ่งหมายว่าจะตีกรุงเทพฯ ให้ได้ เจ้าอนุวงศ์ได้วางแผน ยกทัพเข้ามาโจมตีกรุงเทพฯ พร้อมกัน 3 ด้าน คือ เจ้าไยซึ่งปกครองเมืองจำปาศักดิ์ยกทัพเข้ามาทาง อุบลราชธานี เจ้าอุปราชอนุชาของเจ้าอนุวงศ์ยกทัพ เข้ามาทางร้อยเอ็ด และเจ้าอนุวงศ์ยกทัพเข้าสู่เมือง

นครราชสีมา และเดินทัพเข้ามายังสระบุรีอย่างรวดเร็ว การยกทัพเข้ามานี้ก่อให้เกิดความตกใจ แก่ราชสำนักกรุงเทพฯ เป็นอย่างมาก

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ สมเด็จพระราชวงศ์พระราชมหาศักดิพลเสพยกทัพ เป็นทัพหลวงขึ้นไปปราบเจ้าอนุวงศ์ พระราชวงศ์ และขุนนางจำนวนหนึ่งจึงต้องเดินทางไปราชการทัพ กองทัพที่ยกขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทน์ในครั้งนั้น มีสมเด็จพระราชวงศ์พระราชมหาศักดิพลเสพ เสด็จ เป็นทัพหลวงมุ่งเข้าตีเมืองเวียงจันทน์ และพระยา ราชสุภาวดี (สิงห์ สิงหเสนี) คู่อีกทัพหนึ่งไปปราบ กบฏทางทิศตะวันออกแล้วเข้ายึดเมืองจำปาศักดิ์ ได้สำเร็จเจ้าอนุวงศ์เมื่อทราบข่าวกองทัพจากกรุงเทพฯ ยกทัพไปใกล้เมืองนครราชสีมาแล้ว เจ้าอนุวงศ์ได้ ถอยทัพไปตั้งอยู่ที่เมืองหนองบัวลำภู กองทัพไทย ได้ตามตีไปจนถึงเมืองหนองบัวลำภูจนแตกพ่าย เจ้าอนุวงศ์จึงทิ้งกองทัพกลับไปเวียงจันทน์เพื่อ รวบรวมครอบครัวทรัพย์สินแล้วหนีกองทัพไทย เข้าไปอาศัยอยู่ในเขตของเวียดนาม

ดังนั้นกองทัพไทยจึงสามารถตีได้เมืองเวียงจันทน์ ใน พ.ศ. 2370 ทัพหลวงของกรมพระราชวังบวร มหาศักดิพลเสพได้ตั้งอยู่ที่เมืองพานพร้าวตรงข้าม กับเมืองเวียงจันทน์ ต่อมากองทัพพระยาราชสุภาวดี ได้เข้ามาสมทบที่เวียงจันทน์ด้วย สมเด็จพระราชวงศ์ บวรมหาศักดิพลเสพโปรดให้พระยาราชสุภาวดีตั้งทัพ จัดการความเรียบร้อยในเวียงจันทน์แล้วเลิกทัพหลวง กลับลงมา เหตุการณ์ดังกล่าวปรากฏหลักฐานใน เอกสารต่างๆ ทั้งเอกสารประวัติศาสตร์และวรรณคดี ที่แต่งขึ้นในสมัยนั้น เช่น นิราศทัพเวียงจันทน์ ของ หม่อมเจ้าทับ ในกรมหลวงเสนีบริรักษ์ และเอกสาร ที่เรียบเรียงขึ้นในเวลาต่อมา เช่น พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค)

เส้นทางสายนี้ได้มีความสำคัญมากขึ้น

เมื่อมีการใช้เป็นเส้นทางเดินทัพของเจ้าอนุวงศ์ลงมายังนครราชสีมาและ

สระบุรี รวมทั้งยังเป็นเส้นทางเดินทัพของทัพไทยไปยังเวียงจันทน์

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ดังปรากฏหลักฐานว่า เมื่อ พ.ศ. 2369

เจ้าอนุวงศ์ได้ยกทัพลงมายังกรุงเทพฯ ให้ได้

การศึกษาเรื่องเส้นทางโบราณจากกรุงเทพฯ สู่วิียงจันทน์ในหลักฐานประวัติศาสตร์และโบราณคดีจึงมีความสำคัญ เพราะเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงเส้นทางที่ใช้ในการติดต่อระหว่างไทย-ลาว ตั้งแต่ในสมัยโบราณ เนื่องจากเส้นทางนี้แม้จะมีการใช้เป็นเส้นทางเดินทัพด้วยแต่ก็เป็นเส้นทางที่ใช้ในการติดต่อแลกเปลี่ยนทางสังคมและวัฒนธรรมไทย-ลาว มาตั้งแต่โบราณ อันจะทำให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับมุมมองและความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองระหว่างไทย-ลาว ได้ดียิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันร่องรอยหลักฐานทางโบราณและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับเส้นทางโบราณที่ใช้ในการติดต่อไปมาหาสู่กันระหว่างกรุงเทพฯ-เวียงจันทน์ได้ถูกทำลายไปมาก เนื่องจากการพัฒนาและความรู้เท่าไม่ถึงการ ประกอบกับผู้ที่มีความรู้เรื่องราวคำบอกเล่าในพื้นที่ๆ มีความเกี่ยวข้องกับเส้นทางสายนี้ใกล้จะหมดไปพร้อมกับคนรุ่นเก่า

ดังนั้นหากไม่มีการศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์-โบราณคดีของเส้นทางนี้ไว้ข้อมูลสำคัญทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวก็อาจจะสูญหายไป ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาวิจัยเส้นทางโบราณ

จากกรุงเทพฯ สู่วิียงจันทน์จากหลักฐานประวัติศาสตร์และโบราณคดี อันน่าจะทำให้เข้าใจถึงที่มาและความสำคัญของเส้นทางโบราณสายนี้ได้มากขึ้น รวมทั้งช่วยให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ลาว ได้อย่างชัดเจนมากขึ้นอีกด้วย

2. วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา ความสำคัญ เส้นทาง และตำแหน่งที่ตั้งของสถานที่สำคัญ ในเส้นทางโบราณจากกรุงเทพฯ ไปยังเวียงจันทน์จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี



2. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา ความสำคัญ และตำแหน่งที่ตั้งของสถานที่สำคัญ ในเส้นทางโบราณจากกรุงเทพฯ ไปยังเวียงจันทน์จากหลักฐานในท้องถิ่น

3. เพื่อสร้างองค์ความรู้ในเรื่องในเส้นทางโบราณจากกรุงเทพฯ ไปยังเวียงจันทน์จาก อันน่าจะทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวได้อย่างชัดเจน

3. ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษาตำแหน่งที่ตั้ง และประวัติความเป็นมาของสถานที่ต่างๆ ในในเส้นทางโบราณจากกรุงเทพฯ ไปยังเวียงจันทน์โดยอาศัยหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี รวมทั้งคำบอกเล่าจากผู้รู้ในท้องถิ่น โดยเฉพาะในจังหวัดสระบุรี ลพบุรี นครราชสีมา ชัยภูมิ ขอนแก่น หนองบัวลำภู อุดรธานี หนองคาย ซึ่งอยู่ในบริเวณของเส้นทาง

4. ทฤษฎี สมมติฐาน และกรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

สมมติฐานของงานวิจัยคือ เส้นทางโบราณระหว่างกรุงเทพฯ เวียงจันทน์ ที่ผ่านจังหวัดสระบุรี ลพบุรี นครราชสีมา ชัยภูมิ ขอนแก่น หนองบัวลำภู อุดรธานีและหนองคาย น่าจะเป็นเส้นทางโบราณที่ใช้ติดต่อระหว่างดินแดนประเทศไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มาตั้งแต่ก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ได้มีการปรับปรุงให้มีความสะดวกยิ่งขึ้น และมีการตั้งเมืองต่างๆ เพิ่มขึ้นเพื่อใช้เป็นเส้นทางติดต่อระหว่างไทย-ลาว ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยผ่านจังหวัดสระบุรี ลพบุรี นครราชสีมา ชัยภูมิ ขอนแก่น หนองบัวลำภู อุดรธานี หนองคาย ในปัจจุบัน

5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ และหน่วยงานที่จะนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. เป็นการสร้างความรู้ใหม่เกี่ยวกับตำแหน่งที่ตั้งของสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ในเส้นทางโบราณจากกรุงเทพฯ ไปยังเมืองเวียงจันทน์
2. สามารถนำไปใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยเฉพาะท้องถิ่นที่มีความเกี่ยวข้องกับเส้นทางโบราณจากกรุงเทพฯ ไปยังเมืองเวียงจันทน์
3. สามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลในการสร้างแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมให้แก่ชุมชนหรือท้องถิ่นที่มีความเกี่ยวข้องกับเส้นทางโบราณจากกรุงเทพฯ ไปยังเมืองเวียงจันทน์ และนำมาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้
4. ได้รับการเผยแพร่ในวารสารทางวิชาการ



6. วิธีการดำเนินการวิจัย และสถานที่ทำการทดลอง/เก็บข้อมูล

1. เก็บข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาลาว รวมทั้งเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

2. เก็บข้อมูลจากการสำรวจเอกสารในหอสมุดแห่งชาติ พระนคร

3. ลงพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับเส้นทางโบราณจากกรุงเทพฯ ไปยังเมืองเวียงจันทน์ในจังหวัดสระบุรี ลพบุรี นครราชสีมา ชัยภูมิ ขอนแก่น หนองบัวลำภู อุดรธานี หนองคาย ซึ่งอยู่ในบริเวณของเส้นทาง เพื่อสำรวจหลักฐานทางโบราณคดีภาคสนาม และเพื่อเก็บข้อมูลจากผู้รู้ในท้องถิ่น

4. วิเคราะห์ข้อมูล

5. เรียบเรียงผลการวิจัยโดยใช้วิธีการเรียบเรียงแบบพรรณนา

7. สรุปผลการวิจัย

จากการวิจัยพบว่า เส้นทางโบราณที่ใช้ในการติดต่อระหว่างกรุงเทพฯ-เวียงจันทน์นั้น บางส่วนเคยเป็นเส้นทางติดต่อกันมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยทวารวดี ดังปรากฏหลักฐานว่ามีชุมชนโบราณกระจายอยู่ตามเส้นทางนี้ ไม่ว่าจะเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่โป่งมะนาว จ. ลพบุรี แหล่งโบราณคดีบ้านกุดโง้ง จ. ชัยภูมิ พระพุทธบาทบัวบาน-พระพุทธบาทบัวบก และอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท จ. อุดรธานี เป็นต้น เส้นทางดังกล่าวยังใช้เป็นเส้นทางเดินทางระหว่างไทยไปเวียงจันทน์ ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏหลักฐานการรับรู้ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน²

เส้นทางสายนี้ได้มีความสำคัญมากขึ้น เมื่อมีการใช้เป็นเส้นทางเดินทางของเจ้าอนุวงศ์ลงมายัง



นครราชสีมาและสระบุรี รวมทั้งยังเป็นเส้นทางเดินทางของทัพไทยไปยังเวียงจันทน์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ดังปรากฏหลักฐานว่า เมื่อ พ.ศ. 2369 เจ้าอนุวงศ์ได้ยกทัพลงมายังกรุงเทพฯ ให้ได้ เจ้าอนุวงศ์ได้วางแผนยกทัพเข้ามาโจมตีกรุงเทพฯ พร้อมกัน 3 ด้าน คือเจ้าโยซึ่งปกครองเมืองจำปาศักดิ์ ยกทัพเข้ามาทางอุบลราชธานี เจ้าอุปราชนุชาของเจ้าอนุวงศ์ยกทัพเข้ามาทางร้อยเอ็ด และเจ้าอนุวงศ์ยกทัพเข้าสู่เมืองนครราชสีมา และเดินทางเข้ามายังสระบุรีอย่างรวดเร็ว รวมทั้งยังกวาดต้อนครัวและผู้คนจากสระบุรี นครราชสีมา และหัวเมืองต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือกลับไปยังเวียงจันทน์อีกด้วย การยกทัพเข้ามานี้ก่อให้เกิดความตกใจแก่ราชสำนักกรุงเทพฯ เป็นอย่างมาก³

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สมเด็จพระอมรินทราบหาราชวังบรมมหาศกดิพลเสพยกทัพเป็นทัพหลวงขึ้นไปปราบเจ้าอนุวงศ์ พระราชวงศ์และขุนนางจำนวนหนึ่งจึงต้องเดินทางไปราชการทัพ กองทัพที่ยกขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทน์ในครั้งนั้นมีสมเด็จพระอมรินทราบหาราชวังบรมมหาศกดิพลเสพ เสด็จเป็นทัพหลวงมุ่งเข้าตีเมืองเวียงจันทน์⁴ และพระยาราชสุภาวดี (สิงห์ สิงหเสนี) คู่มืออีกทัพหนึ่งไปปราบ

กบฏทางทิศตะวันออกแล้วเข้ายึดเมืองจำปาศักดิ์ได้สำเร็จ⁵

เจ้าอนุวงศ์เมื่อทราบข่าวกองทัพจากกรุงเทพฯ ยกทัพไปใกล้เมืองนครราชสีมาแล้ว เจ้าอนุวงศ์ได้ถอยทัพไปตั้งอยู่ที่เมืองหนองบัวลำภู กองทัพไทยได้ตามตีไปจนถึงเมืองหนองบัวลำภูจนแตกพ่าย เจ้าอนุวงศ์จึงทิ้งกองทัพกลับไปเวียงจันทน์เพื่อรวบรวมครอบครัวทรัพย์สินแล้วหนีกองทัพไทยเข้าไปอาศัยอยู่ในเขตของเวียตนาม⁶ ดังนั้นกองทัพไทยจึงสามารถตีได้เมืองเวียงจันทน์ได้สำเร็จ ท้าพลวงของกรมพระราชวังบวรมหาดัศดิพลเสฟได้ตั้งอยู่ที่เมืองพานพร้าวตรงข้ามกับเมืองเวียงจันทน์ ต่อมากองทัพพระยาราชสุภาวดีได้เข้ามาสมทบที่เวียงจันทน์ด้วย สมเด็จพระราชวังบวรมหาดัศดิพลเสฟโปรดให้พระยาราชสุภาวดีตั้งทัพจัดการความเรียบร้อยในเวียงจันทน์ แล้วเลิกทัพหลวงกลับลงมา⁷

เส้นทางโบราณจากกรุงเทพฯ ไปยังเวียงจันทน์ตามที่ปรากฏหลักฐานในเอกสารต่างๆ ทั้งเอกสารประวัติศาสตร์และวรรณคดีที่แต่งขึ้นในสมัยนั้น เอกสารประวัติศาสตร์ที่สำคัญซึ่งทำให้ทราบเส้นทางในการเดินทาง ได้แก่ จดหมายเหตุเรื่องระยะทางเสด็จพระราชดำเนินกองทัพหลวง ตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงเมืองเวียงจันทน์ ปีจออัฐศก 1188 ฉบับนายพล

พันหุ้มแพรถวาย⁸ จดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์ ซึ่งมีทั้งแบบบอกและคำให้การที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งเอกสารประวัติศาสตร์ที่เรียบเรียงขึ้นในเวลาต่อมา เช่น พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค)⁹

นอกจากนี้ยังปรากฏเส้นทางการเดินทางในวรรณคดีที่แต่งขึ้นเวลานั้น ที่ระบุชื่อบ้านนามเมืองของเส้นทางเดินทาง ได้แก่ นิราศทัพเวียงจันทน์ ของหม่อมเจ้าทับ ในกรมหลวงเสนีบริรักษ์ ซึ่งเสด็จไปในทัพหน้า โคลงนิราศสมเด็จพระยาเดชาดิศรเสด็จไปทัพเวียงจันทน์ พระนิพนธ์สมเด็จพระยาเดชาดิศรซึ่งเสด็จไปในทัพหลัง¹⁰

จากเอกสารทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สามารถระบุได้ว่า เส้นทางหลักประกอบด้วยทัพหน้า ท้าพลวง และทัพหลัง ได้เริ่มต้นเส้นทางด้วยการทวนน้ำจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านเมืองนนทบุรี ปทุมธานี ไปจนถึงอยุธยา แล้วเข้าแม่น้ำป่าสัก ไปจนถึงท่าเจ้าสนุก ในอำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จากที่ท่าเจ้าสนุกนี้ทัพหน้าได้ยกทัพขึ้นไปทางพระพุทธบาท เมืองชัยบาดาลและเมืองบัวชุมเพื่อข้ามลำพระยากลางไปยังเมืองนครราชสีมา ส่วนกองทัพหลวงและกองทัพหลังได้เดินทางต่อ



โดยทัพหลวงได้ยกทัพทางสถลมารค (ทางบก) ตั้งแต่ท่าราบ เป็นต้นไป¹¹ ส่วนกองทัพหลังยกทัพทางชลมารค (ทางเรือ) ผ่านท่าแดง ท่างาม ยางนม หัวหิน เริงราง บ้านม่วง ฯลฯ ไปจนถึงบ้านขอนแก่น ในเขตจังหวัดสระบุรี จากนั้นทัพหลวงได้ยกทัพไปยังบ้านม่วงสองคอน ซึ่งในเวลาต่อมาเป็นที่ตั้งวังสีทาของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จากนั้นจึงเดินทางผ่านแก่งคอย ข้ามดงพระยาไฟไปยังเมืองนครราชสีมา

เส้นทางเดินทัพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เริ่มจากเมื่อเข้าสู่สี่คิ้วไปยังเมืองสูงเนิน ซึ่งมีแหล่งโบราณคดีเมืองเสมา ซึ่งเป็นเมืองในวัฒนธรรมแบบทวารวดีจนถึงวัฒนธรรมเขมรโบราณ จากนั้นได้เดินทัพเข้าเมืองนครราชสีมา เพื่อชุมนุมพลและจัดทัพที่ทะเลใหญ่นอกเมืองนครราชสีมาทางทิศตะวันออก จากนั้นได้เดินทัพไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ผ่านบ้านหนองออกซึ่งในบริเวณใกล้เคียงพบแหล่งโบราณคดีบ้านธารปราสาท ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีการอยู่อาศัยสืบต่อมาจนถึงวัฒนธรรมทวารวดีในภาคอีสาน และวัฒนธรรมเขมรโบราณ¹² รวมทั้งไม่ห่างจากปราสาทหินพนมวันอีกด้วย จากนั้นกองทัพได้ยกทัพข้ามลำเชียงไกร ผ่านด่านลำจาก (ปัจจุบันคือด่านจาก)

จากนั้นได้ตัดขึ้นไปทางเหนือผ่านหนองบัวประคำ ซึ่งพบปราสาทหินสมัยเขมรโบราณ จากนั้นข้ามลำปะชี หรือ แม่น้ำชี ในบริเวณรอยต่อจังหวัดนครราชสีมา - ชัยภูมิ จากนั้นเดินทางไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ เข้าเขตจังหวัดชัยภูมิซึ่งปรากฏหลักฐานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์¹³

เส้นทางเดินทัพได้ผ่านบึงคล้า (บึงคล้า อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ) ซึ่งมีแหล่งโบราณคดีบ้านกุดไธ้สมัยทวารวดีในอีสาน¹⁴ สู่อำเภอคอนสวรรค์



จ.ชัยภูมิ โดยผ่านบ้านโสก บ้านจอก อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี¹⁵ แล้วจึงยกทัพไปที่ช่องสามหมอ อำเภอแก่งคร้อ ซึ่งมีตำนานเจ้าปู่ด้วง ซึ่งตามตำนานว่าเป็นเพื่อนกับพระยาแลเจ้าเมืองชัยภูมิ และเป็นที่น่าเชื่อถือในความศักดิ์สิทธิ์อีกด้วย¹⁶ จากนั้นได้ผ่านไปที่อำเภอบ้านแท่น ซึ่งพบอโรคยศาลา สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7¹⁷ แล้วข้ามลำเชิญ เข้าเขตอำเภอเวียงเก่า (ภูเวียงเดิม) จังหวัดขอนแก่น

จากนั้นได้เดินทัพไปยังปากช่องภูเวียง (ภูเวียงเก่า) เมืองภูเวียงปรากฏหลักฐานว่า มีร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังที่พบถ้ำมือแดง ถ้ำหินลาดหัวเมย และถ้ำคนนอน ที่มีภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์¹⁸ รวมทั้งยังพบวัฒนธรรมร่วมแบบทวารวดีที่ภูเวียงด้วย คือ พระพุทธรูปแกะสลักเป็นพระนอนในศิลปะแบบทวารวดี นอกจากนี้ยังพบถ้ำเพิงผา 2 แห่งแสดงว่า ได้มีพระไปจำพรรษาที่นั่น แสดงให้เห็นถึงการอยู่อาศัยในบริเวณดังกล่าวตั้งแต่สมัยทวารวดีเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 12-16¹⁹

นอกจากนี้
บริเวณภูพระบาท
และพื้นที่ใกล้เคียง
ยังแสดงให้เห็นถึงร่องรอย
เส้นทางโบราณที่เชื่อมโยง
วัฒนธรรมกวารวดีในอีสาน
กับแหล่งโบราณคดี
ซึ่งพบบริเวณฝั่งซ้าย
ของแม่น้ำโขงในเขต
ประเทศลาวด้วย

เมืองภูเวียง ยังปรากฏหลักฐานในแผนที่อีสาน (แผนที่ 9) ซึ่งเป็นแผนที่เส้นทางเดินทัพสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเรียกว่า “ภูเวียง” อยู่ห่างจาก “บ้านคอนสวรรค์” เป็นระยะทาง 1 คืบ ห่างจาก “หนองบัวลุ่มภู” เป็นระยะทาง 1 คืบ²⁰

ปัจจุบันบริเวณ “ภูขาด” หรือ “ปากช่องภูเวียง” มีการสร้างถนนตัดผ่านจุดที่เป็นช่องเขาเดิม และมีการสร้างศาลเจ้าจอมปากช่อง เมื่อ พ.ศ. 2506 ขึ้น ปัจจุบันเรียกว่า ศาลเจ้าจอมนรินทร์และมีตำนานเล่าว่า บริเวณต้นยางใกล้ศาลเจ้าแห่งนี้เป็นสถานที่ประหารพระยานรินทร์สงครามเจ้าเมืองสิมมุตที่ยอมเข้าด้วยเจ้าอนุวงศ์ ส่วนหนังสือประวัติศาสตร์อีสาน ของเดิม วิชาญพจนกิจ ระบุว่า บริเวณปากช่องภูเวียงนี้เป็นที่ซึ่งเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ลงโทษผู้ที่มีความผิดในสงครามเจ้าอนุวงศ์²¹

จากนั้นกองทัพได้เดินทัพผ่านลำน้ำบองและลำน้ำพอง ซึ่งสุดเขตจังหวัดขอนแก่น ลำน้ำพองปรากฏหลักฐานในแผนที่อีสาน (แผนที่ 9) ซึ่งเป็นแผนที่เส้นทางเดินทัพสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเรียกว่า “แม่น้ำบอง” อยู่ระหว่าง “ภูเวียง” กับ “หนองบัวลุ่มภู”²² เข้าสู่จังหวัดหนองบัวลำภู²³ ผ่านบ้านกะตุตขางแปน (บ้านสร้างแป้น) บ้านโพธิ์บ้านลาด บ้านหัน แล้วเดินทางต่อไปยังบ้านพร้าวในเขตเมืองหนองบัวลำภู ผ่านบ้านจิก และหนองบัวลำภู

ร่องรอยการอาศัยอยู่ของชุมชนในพื้นที่ของจังหวัดหนองบัวลำภู ปรากฏการอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์สืบเนื่องมาจนถึงวัฒนธรรมร่วมแบบทวารวดีในภาคอีสาน รวบรวมพุทธศตวรรษที่ 13-15 คล้ายคลึงกับศิลปะแบบทวารวดีที่ชัยภูมิ และภูเวียง ดังปรากฏหลักฐานใบเสมาศิลปะแบบทวารวดีในภาคอีสาน ที่วัดป่าโนนคำวิเวก อำเภอสุวรรณคูหา และใบเสมาวัดพระธาตุเมืองพิณ อำเภอนากลาง รวมทั้งใบเสมาวัดป่าภูน้อย อำเภอนากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู²⁴ ใบเสมาสมัยทวารวดีวัดสว่างอารมณ์ อำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดหนองบัวลำภู²⁵ เป็นต้น

ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 15-18 ดินแดนบริเวณจังหวัดหนองบัวลำภูน่าจะได้รับการพัฒนาธรรมเขมรโบราณที่ขยายอิทธิพลเข้ามาในบริเวณนี้ ดังปรากฏหลักฐานที่วัดป่าภูน้อย ซึ่งสันนิษฐานว่า น่าจะมีการทับซ้อนทางวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมทวารวดี และวัฒนธรรมเขมรโบราณ²⁶

จากนั้นในราวพุทธศตวรรษที่ 21 จึงปรากฏร่องรอยวัฒนธรรมล้านช้างในบริเวณจังหวัดหนองบัวลำภู โดยเฉพาะวัดถ้ำสุวรรณคูหา ซึ่งปรากฏหลักฐานศิลาจารึกถ้ำสุวรรณคูหาในรัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐา แห่งอาณาจักรล้านช้าง และ

โบราณสถานในวัฒนธรรมล้านช้างในเวลาต่อมา เช่น วัดศรีคุณเมือง อำเภอเมือง และวัดมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู²⁷

จากนั้นเส้นทางเดินทัพได้ผ่านเมืองหนองบัวลำภู ไปยังบ้านสัมปอ ซึ่งปรากฏหลักฐานในแผนที่อีสาน (แผนที่ 9) ซึ่งเป็นแผนที่เส้นทางเดินทัพสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเรียกว่า “บ้านสัมปอ” อยู่ห่างจาก “หนองบัวลุ่มภู” เป็นระยะทาง 1 วัน ห่างจาก “ด่านขาวสาร” เป็นระยะทาง 1 วัน²⁸ บ้านสัมปออยู่ไม่ห่างจากวัดถ้ำสุวรรณคูหา ซึ่งเป็นวัดในสมัยอาณาจักรล้านช้าง และช่องเข้าสาร (ข้าวสาร) ซึ่งเป็นจุดเชื่อมระหว่างจังหวัดหนองบัวลำภู-อุดรธานี

ช่องเข้าสาร ปรากฏหลักฐานในแผนที่อีสาน (แผนที่ 9) ซึ่งเป็นแผนที่เส้นทางเดินทัพสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเรียกว่า “ด่านขาวสาร” อยู่ห่างจาก “บ้านสัมปอ” เป็นระยะทาง 1 วัน ห่างจาก “เวียงคุก” เป็นระยะทาง 1 วัน เช่นเดียวกัน²⁹ สาเหตุที่ทำให้บริเวณนี้ได้ชื่อว่าช่องเข้าสาร ปรากฏในตำนานการบอกเล่าของชาวบ้านว่ามีข้าวสารผุดขึ้นมาจากบ่อน้ำแถวนี้จึงได้ชื่อว่าช่องเข้าสาร³⁰ แต่มีผู้สันนิษฐานว่า การที่ช่องเขานี้ได้ชื่อว่า ช่องเข้าสาร เพราะน่าจะมีที่มาจากการขนส่งสินค้าที่เกิดขึ้นบริเวณบ้านเมืองทางด้านใต้เทือกเขาภูพานคำกับเมืองเวียงจันทร์และบ้านเมืองอื่นๆ ใกล้เคียง³¹

เมื่อผ่านจากบ้านเข้าสาร กองทัพได้เดินทางไปยังบ้านพลับ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในตำบลบ้านผือ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากพระพุทธบาทบัวบก พระพุทธบาทบัวบาน และภูพระบาท ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี ในภาคอีสาน สำหรับแหล่งโบราณคดีสำคัญ ในบริเวณใกล้เคียงกับเส้นทางเดินทัพของกรมพระราชวังบวรรมหาศักดิพลเสพย์ไปยังเมือง

เวียงจันทร์ ในพื้นที่อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี นั้น พบว่า บริเวณเทือกเขาภูพานแถบภูพระบาท ถือเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญ โดยเฉพาะบริเวณภูพระบาทนั้นมีร่องรอยการอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังปรากฏร่องรอยหินตั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์³² และภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์จำนวนมาก³³ จากการสำรวจของกรมศิลปากรพบว่า บริเวณภูพระบาทมีแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่เขียนตามเพิงหินต่างๆ ถึง 45 แห่ง เช่น ถ้ำคน ถ้ำวัว³⁴ ถ้ำมือแดง ถ้ำช้าง³⁵ เป็นต้น จากการศึกษาพบว่าแหล่งภาพเขียนสีเหล่านี้มีอายุราว 3,000 ปีมาแล้ว³⁶

ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 13-15 ที่พื้นที่บริเวณภูพระบาทนี้ ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลางของไทยซึ่งแผ่เข้ามาในภาคอีสาน ทำให้มีการสร้างงานศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมทวารวดี เช่น การสร้างใบเสมาที่มีการแกะสลักลวดลายต่างๆ ในแบบเสมาทวารวดี เช่น ใบเสมาที่วัดพระพุทธรบาทบัวบาน ฯลฯ รวมทั้งที่ภูพระบาทยังพบว่า มีร่องรอยการดัดแปลงเพิงหินธรรมชาติให้เป็นศาสนสถานอีก 23 แห่ง ซึ่งมีอายุราว พุทธศตวรรษที่ 14-15 ใน



วัดพระพุทธรบาทบัวบก ตั้งอยู่กลางเทือกเขาภูพระบาท บ้านตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

วัฒนธรรมแบบทวารวดีในภาคอีสาน เช่น หอนาง
อุสา วัดพ้อตา วัดลูกเขย พระพุทธรูปบัวบก
เป็นต้น³⁷

นอกจากนี้บริเวณภูพระบาทและพื้นที่ใกล้เคียง
ยังแสดงให้เห็นถึงร่องรอยเส้นทางโบราณที่
เชื่อมโยงวัฒนธรรมทวารวดีในอีสาน กับแหล่ง
โบราณคดีซึ่งพบบริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงในเขต
ประเทศลาวด้วย เช่น พระพุทธรูปหินทราย พบ
บริเวณบ้านท่าลาด เมืองโพนโฮง แขวงเวียงจันทน์
เหนือเขื่อนน้ำงึม ซึ่งพบพร้อมศิลาจารึกภาษามอญ
โบราณ อายุราว พ.ศ. 1200-1500

เส้นทางโบราณที่ผ่านภูพระบาท และเมืองพาน
ดังกล่าวน่าจะมีการใช้สืบเนื่องต่อมาจนถึง ราว
พุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งพบร่องรอยศิลปกรรมที่แสดง
ถึงการผสมผสานศิลปทวารวดีกับศิลปเขมร
ที่คล้ายคลึงกันระหว่างพระพุทธรูปที่ภูพระบาทกับ
ที่ถ้ำวังช้าง ที่เมืองโพนโฮง แขวงเมืองเวียงจันทน์³⁸
ในบริเวณใกล้เคียงกับภูพระบาทยังมีเมืองพาน
ซึ่งเป็นเมืองโบราณที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับ
เส้นทางในการเดินทางติดต่อระหว่างอีสานกับ
เวียงจันทน์ในสมัยที่อาณาจักรล้านช้างได้แผ่ขยาย
อำนาจเข้ามาในพื้นที่บริเวณนี้ ราวพุทธศตวรรษที่
20 เป็นต้นมา ดังปรากฏหลักฐานว่า มีการค้นพบ
ศิลาจารึกศรีชุมเวียงจันทน์ที่วัดธาตุอุปสมาราม
ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี
ที่ระบุศักราชไว้ว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2134³⁹

ต่อจากนั้นได้เดินทางไปยังอำเภอบ่อแก้ว ซึ่ง
เดิมเรียกว่า บ่อเกลือ แสดงถึงความสำคัญของ
ชุมชนนี้ในสมัยโบราณซึ่งเป็นที่ผลิตเกลือ และเป็น
ที่ประดิษฐานหลวงพ่อดังคือซึ่งสร้างสมัยพระเจ้า
ไชยเชษฐาแห่งล้านช้าง จากนั้นจึงเดินทางไปยังบ้าน
พานพร้าว อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดหนองคาย ซึ่ง
เป็นเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขงของเมืองเวียงจันทน์ ใน



สมัยทวารวดีในอีสาน ก่อนที่จะข้ามไปเวียงจันทน์
นั่นเอง

หลังจากทัพหน้าของไทยซึ่งมีกรมหมื่น
นเรศร์โยธีและกรมหมื่นเสนีบริรักษ์เป็นแม่ทัพ ได้
ยกทัพมาถึงเมืองพานพร้าว ซึ่งปัจจุบันคือ อำเภอ
ศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคายแล้ว กองทัพได้ยกทัพ
ข้ามแม่น้ำโขงไปยังเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งปัจจุบันเป็น
เมืองหลวงของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชน
ลาว⁴⁰ เส้นทางเดินทัพในคราวปราบเจ้าอนุวงศ์ ได้
สิ้นสุดลงที่เมืองเวียงจันทน์ อย่างไรก็ตามกองทัพ
หลวง ได้ตั้งทัพอยู่เพียงที่เมืองพานพร้าว ไม่ได้
ยกข้ามไปเมืองเวียงจันทน์

เมืองเวียงจันทน์ ปรากฏหลักฐานในแผนที่อีสาน
(แผนที่ 9) ซึ่งเป็นแผนที่เส้นทางเดินทัพสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเรียกว่า “เมืองเวียงจัน” อยู่
ตรงข้ามกับ “พันพาว” หรือ “บ้านพานพร้าว”⁴¹ หลัง
จากปราบปรามเมืองเวียงจันทน์แล้ว สมเด็จพระ
พระราชวังบรมมหาศกดิพลเสด็จโปรดให้ยกทัพ
กลับกรุงเทพมหานคร ดังปรากฏความในพระราช
พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ของ
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค)
ว่า “...ฝ่ายกรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็เสด็จ
กลับลงมาถึงกรุงเทพมหานครเมื่อเดือน 8...”⁴²

รวมระยะเวลาทั้งไปและกลับ 5 เดือน 28 วัน เป็นระยะทางกว่า 26,568 เส้น ดังปรากฏใน “**ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินกองทัพหลวง ตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงเมืองเวียงจันทน์**” ว่า

“...สิริทางชลมารค สกลมารค โดยงานพระราชสงคราม ตั้งแต่กรุงเทพฯ จนถึงเมืองเวียงจันทน์เสด็จพระราชดำเนินกลับลงมาจนถึงกรุงเทพฯ 5 เดือน 28 เวร เป็นทาง 26,568 เส้น เสร็จงานพระราชสงคราม ขอเดชะ

สิริทางเสด็จพระราชดำเนินกรีธาทัพหลวง ขึ้นถึงเวียงจันทน์ 15,658 เส้น 35 โยชน์ 258 เส้น ลงถึงกรุงเทพฯ 11,820 เส้น 29 โยชน์ 220 เส้น...”⁴³

ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า เส้นทางเดินทัพจากกรุงเทพฯ-เวียงจันทน์ ในสงครามคราวปราบเจ้าอนุวงศ์ ใช้เส้นทางโบราณที่เคยเป็นเส้นทางที่ติดต่อกันระหว่างชุมชนโบราณ ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และใช้สืบเนื่องมาจนถึงสมัยที่มีวัฒนธรรมร่วมแบบทวารวดีในภาคอีสาน เส้นทางนี้ยังใช้เป็นเส้นทางในการขยายอิทธิพลทางวัฒนธรรมของเขมรโบราณ เข้ามายังภาคอีสานและลาวอีกด้วย

ต่อมาเมื่อพระเจ้าไชยเชษฐาได้ย้ายราชธานีจากหลวงพระบางมายังเมืองเวียงจันทน์ ก็ได้ขยายอิทธิพลเข้ามาในฝั่งขวาแม่น้ำโขงที่ท่าบ่อ ลงไปถึงหนองบัวลำภู และชัยภูมิ เส้นทางเหล่านี้ก็ใช้เป็นเส้นทางหลักในการสัญจรไปมาค้าขาย สืบมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าอนุวงศ์ก็ใช้เส้นทางเหล่านี้ในการเดินทางมากรุงเทพฯ รวมทั้งในการยกทัพลงมาที่เมืองนครราชสีมา อันเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเส้นทางนี้ในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ลาว ตั้งแต่โบราณได้เป็นอย่างดี

8. ข้อเสนอแนะ

เส้นทางโบราณในการติดต่อระหว่างเมืองต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ยังมีอีกหลายเส้นทางที่น่าสนใจ จึงน่าจะมีการศึกษาวิจัยในเรื่องเส้นทางโบราณเหล่านี้ต่อไป อันจะทำให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับเส้นทางและการเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ดียิ่งขึ้น ■



เชิงอรรถ

- ¹ งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย จากงบประมาณเงินรายได้ประจำปี พ.ศ. 2558 คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ² กรมศิลปากร, **เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่ม 2** (กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2546), หน้า 185.
- ³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3** (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2538), หน้า 17
- ⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.
- ⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.
- ⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.
- ⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.
- ⁸ **นิราศทัพเวียงจันทน์** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2544), หน้า 136.
- ⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3**, หน้า 21.
- ¹⁰ **นิราศทัพเวียงจันทน์**, หน้า 83.
- ¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 136.
- ¹² ปรีชา กาญจนาคคม, **รายงานการวิจัย การขุดค้นแหล่งโบราณคดียุคโลหะตอนปลาย ในจังหวัดนครราชสีมา** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537), หน้า 3.
- ¹³ นันทวรรณ เหล่าฤทธิ, **ชัยภูมิในบรรพกาล** (นนทบุรี: บริษัท เอส พี.วี.การพิมพ์ (2550) จำกัด, 2555), หน้า 10.
- ¹⁴ กรมศิลปากร, **แหล่งโบราณคดีในประเทศไทย เล่ม 4** (กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2533), หน้า 25-26.
- ¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.
- ¹⁶ นันทวรรณ เหล่าฤทธิ, **ชัยภูมิในบรรพกาล**, หน้า 124.
- ¹⁷ กรมศิลปากร, **รายงานเบื้องต้นอโรคยศาลในประเทศไทย** (กรุงเทพฯ: กลุ่มวิจัยและพัฒนางานโบราณคดี สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, 2555), หน้า 169.
- ¹⁸ กรมศิลปากร, **แหล่งโบราณคดีในประเทศไทย เล่ม 3** (กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2533), หน้า 331.
- ¹⁹ ศรีศักร วัลลิโภดม, **แอ่งอารยธรรมอีสาน** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), หน้า 149.
- ²⁰ Santanee Phasuk and Philip Stott, **Royal Siamese Maps: War and Trade in Nineteenth Century Thailand** (Bangkok: River Books, 2006), p. 131.
- ²¹ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ, **ประวัติศาสตร์อีสาน** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), หน้า 273.
- ²² Santanee Phasuk and Philip Stott, **Royal Siamese Maps: War and Trade in Nineteenth Century Thailand**, p. 131.
- ²³ พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล, **แหล่งศิลปกรรมบนเส้นทางแผนที่โบราณจากเมืองหนองบัวลำภู ถึงเมืองเวียงจันทน์** (อุดรธานี: ศูนย์การเรียนรู้พุทธศิลป์ถิ่นอีสาน, 2558), หน้า 34.
- ²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

- ²⁵ ชีระวัฒน์ แสนคำ, “ใบเสมาสมัยทวารวดีวัดสว่างอารมณ์ อำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดหนองบัวลำภู,” **วารสารพื้นถิ่นโขง ชี มูล ฉบับปฐมฤกษ์** (มกราคม- มิถุนายน) 2558, หน้า 3-14.
- ²⁶ พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล, **แหล่งศิลปกรรมบนเส้นทางแผนที่โบราณจากเมืองหนองบัวลำภู ถึงเมืองเวียงจันทน์**, หน้า 37.
- ²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.
- ²⁸ Santanee Phasuk and Philip Stott, *Royal Siamese Maps: War and Trade in Nineteenth Century Thailand*, p. 131.
- ²⁹ Ibid., p. 131.
- ³⁰ สุเจน กรรพฤทธิ์, ตามรอยเจ้าอนุวงศ์ คลื่นปะวัติศาสตร์ไทย-ลาว (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2555), หน้า 99.
- ³¹ โปรดดู ชีระวัฒน์ แสนคำ, “ความสำคัญของชุมชนโบราณเมืองพานในประวัติศาสตร์ล้านช้าง,” **วารสารพื้นถิ่นโขง ชี มูล ปีที่ 2 ฉบับที่ 1** (มกราคม-มิถุนายน 2559), หน้า 204.
- ³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 303.
- ³³ กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน (กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2532), หน้า 62.
- ³⁴ กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม 3 (กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2533), หน้า 175.
- ³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 178.
- ³⁶ กรมศิลปากร, **ใบเสมากลุ่มพระพุทธรูปท้าวบ้าน อำเภอบ้านฝาง จังหวัดอุดรธานี** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541), หน้า 10-11.
- ³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12-13.
- ³⁸ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **เจดีย์ พระพุทธรูป ฐานเตี้ย สิมศิลปะลาวและอีสาน** (กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส, 2555), หน้า 41-47.
- ³⁹ โปรดดู ชีระวัฒน์ แสนคำ, “ความสำคัญของชุมชนโบราณเมืองพานในประวัติศาสตร์ล้านช้าง,” **วารสารพื้นถิ่นโขง ชี มูล ปีที่ 2 ฉบับที่ 1** (มกราคม-มิถุนายน 2559), หน้า 191-218.
- ⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.
- ⁴¹ Santanee Phasuk and Philip Stott, *Royal Siamese Maps: War and Trade in Nineteenth Century Thailand*, p. 131.
- ⁴² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3**, หน้า 10.
- ⁴³ **ประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์** (พระนคร: ไสภณพิพิธมณเฑียร, 2471), หน้า

เอกสารอ้างอิง

- เดิม วิชาคณิศรพจนกิจ. **ประวัติศาสตร์อีสาน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.
- ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3**. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2538.
- ธีระวัฒน์ แสงคำ, “ความสำคัญของชุมชนโบราณเมืองพานในประวัติศาสตร์ล้านช้าง,” **วารสารพื้นถิ่นโขง** ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2559), หน้า 204.
- ธีระวัฒน์ แสงคำ, “ใบเสมาสมัยทวารวดีวัดสว่างอารมณ์ อำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดหนองบัวลำภู,” **วารสารพื้นถิ่นโขง** ปีที่ 2 ฉบับปฐมฤกษ์ (มกราคม - มิถุนายน) 2558, หน้า 3-14.
- นันทวรรณ เหล่าฤทธิ์. **ชัยภูมิในบรรพกาล**. นนทบุรี: บริษัท เอส พี.วี.การพิมพ์ (2550) จำกัด, 2555.
- นิราศทัพเวียงจันทน์**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2544.
- ประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์**. พระนคร: ไสยภณพิพรรฒธนากร, 2471.
- ปรีชา กาญจนาคคม. **รายงานการวิจัย การขุดค้นแหล่งโบราณคดียุคโลหะตอนปลาย ในจังหวัดนครราชสีมา**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537.
- พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล. **แหล่งศิลปกรรมบนเส้นทางแผนที่โบราณจากเมืองหนองบัวลำภู ถึงเมืองเวียงจันทน์**. อุดรธานี: ศูนย์การเรียนรู้พุทธศิลป์ถิ่นอีสาน, 2558.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. **แอ่งอารยธรรมอีสาน**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **เจดีย์ พระพุทธรูป ฐานปัทม์ สิมศิลปะลาวและอีสาน**. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส, 2555.
- ศิลปากร, กรม. **ใบเสมากลุ่มพระพุทธรูปบาทบัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541.
- ศิลปากร, กรม. **รายงานเบื้องต้นรอยศาลในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: กลุ่มวิจัยและพัฒนางานโบราณคดี สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, 2555.
- ศิลปากร, กรม. **ศิลปะถ้ำในอีสาน**. กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2532.
- ศิลปากร, กรม. **เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: ศูรสภา, 2546.
- ศิลปากร, กรม. **แหล่งโบราณคดีในประเทศไทย เล่ม 3**. กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2533.
- ศิลปากร, กรม. **แหล่งโบราณคดีในประเทศไทย เล่ม 4**. กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2533.
- สุเจน กรรพฤทธิ์. **ตามรอยเจ้าอนุวงศ์ คลิปมประวัติศาสตร์ไทย-ลาว**. กรุงเทพฯ: สารคดี, 2555.
- Santaneey Phasuk and Philip Stott. **Royal Siamese Maps: War and Trade in Nineteenth Century Thailand**. Bangkok: River Books, 2006.